

Добровільна сертифікація як інструмент забезпечення якості аграрної продукції

Постановка проблеми. Реформування системи забезпечення якості та безпечності харчових продуктів в Україні за умов тотальної економії бюджетних видатків супроводжується ліквідацією, реорганізацією структур і спрощенням процедур державного контролю та нагляду. Яким чином тоді оптимально гарантувати безпеку при споживанні продуктів харчування для здоров'я громадян? Міжнародний досвід вказує на шлях делегування відповідальності за якість безпосередньо бізнесу, звісно ж, за умови, що він є соціально відповідальним. Це стало передумовою поширення добровільних систем сертифікації. Сертифікація продукції органічного сільського господарства, аквакультури, сировини для біопаливної промисловості – й це лише окремі приклади, що вже стали актуальними для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому колі інструменту сертифікації найбільшої уваги приділяється в контексті екологічного маркування. Економічну природу механізму сертифікації досліджують такі зарубіжні науковці, як Е. Оріоль та С. Скіліці [7], Л. Тойвсен [15], С. Хенсон, Д. Касвелл [12] й ін. Критичний аналіз достовірності та сили контролю сертифікації здійснили Г. Ян, М. Шрамм, А Шпіллер [10; 11; 14].

Мета статті – провести економічний аналіз добровільної сертифікації як інструменту для забезпечення й гарантування якості аграрної продукції в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття "сертифікація" визначене Законом України "Про підтвердження відповідності" як "процедура, за допомогою

якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу встановленим законодавством вимогам" [5].

Декретом Кабінету Міністрів України "Про стандартизацію і сертифікацію" визначено правові й економічні основи систем стандартизації та сертифікації, встановлено організаційні форми їх функціонування на території України. Так, сертифікація продукції в Україні поділяється на обов'язкову і добровільну. Обов'язкова сертифікація здійснюється в рамках державної системи сертифікації УкрСЕПРО згідно з Переліком продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації (суміші на основі сухого молока, консерви фруктові, овочеві, м'ясні, рибні для дитячого харчування, вина й інші напої зброджені міцністю від 8,5 % об.) [6].

Із 20.09.2015 року згідно із Законом "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів" № 1602-VII положення Декрету не поширюватимуться на продукцію, що є харчовим продуктом, а Закон "Про безпечність та якість харчових продуктів" викладено у новій редакції "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів"¹ [4].

¹ У цьому Законі термін "харчовий продукт" застосовується в значенні: "речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. Термін "харчовий продукт" не включає: корми; живих тварин, якщо вони не призначені для розміщення на ринку для споживання людиною; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини; залишки та забруднюючі речовини" [4].

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© І.М. Висоцька, 2015

Наступними важливими аспектами нового законодавства є:

необов'язковість сертифікації харчових продуктів (Ст. 32);

розробка об'єднаннями операторів ринку і затвердження відповідним органом державної влади методичних настанов, застосування при виробництві харчових продуктів яких свідчить про виконання вимог, що визначені законодавством (Ст. 33);

обов'язки операторів ринку розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках² (Ст. 20), сертифікація яких не є обов'язковою (Ст. 21);

вимоги до операторів ринку стосовно забезпечення простежуваності за принципами "крок назад" і "крок вперед", таким чином оператори ринку повинні застосовувати системи та процедури, що забезпечують доступність такої інформації компетентному органу за його запитами (Ст.22) [4].

Такі законодавчі ініціативи, що дуже наближені до європейських вимог, закріплюють відповідальність за якість і безпечність харчових продуктів за операторами ринку та, як демонструє зарубіжний досвід, мають спонукати до розвитку приватного контролю через розробку і запровадження систем внутрішнього контролю, інтегрованих систем управління якістю в рамках виробничого ланцюга, приватних специфікацій, стандартів та на їх основі добровільних сертифікаційних систем [1; 2; 3].

Політика Європейського Союзу (ЄС) не має на меті делегувати чи сприяти розробці приватних стандартів, які виходять за рамки сфери регулювання, однак задля досягнення

більшої ясності й прозорості в таких схемах Комісією розроблено Настанови з доброї практики для добровільних систем сертифікації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. В преамбулі до Настанов зазначено, що сертифікаційні схеми можуть позитивно впливати як на суміжних акторів ланцюга постачання продуктів харчування (гарантуючи дотримання норм і захищаючи репутацію продукції), на виробників (полегшуючи доступ до ринків, збільшуючи його частку, зменшуючи трансакційні витрати), так і на споживачів (надаючи надійну інформацію щодо якості продукції та процесів виробництва). Проте схеми добровільної сертифікації можуть мати й негативний вплив, зокрема і для споживачів, ввівши їх в оману, особливо, коли мова йде про достовірність заявлених характеристик у системах, що гарантують виконання обов'язкових законодавчих вимог, а також для виробників, які вимушені долучатися до кількох систем, аби задовольнити вимоги покупця. З огляду на останнє зауваження Комісією розроблені рекомендації щодо процесу гармонізації систем, вимоги яких повністю чи частково збігаються, взаємного визнання їх аудитів або здійснення комбінованих аудитів [8; 16].

Так, в ЄС у 2010 році нараховувалося 441 (із них 17 за походженням не з ЄС) сертифікаційна схема для сільськогосподарської та харчової продукції, що реалізовувалась у межах ЄС. Більшість схем походять із Німеччини (107), Італії (52), Іспанії (49), Великобританії (45), Франції (31). В розрізі сільськогосподарської та харчової продукції найбільша кількість схем у ЄС-27 поширюються на м'ясну і молочну продукцію, овочі та фрукти (рис. 1) [9].

Сертифікаційні системи через механізм сертифікації варіюють від підтвердження відповідності певної ознаки чи властивості продукту, або його виробничого методу обов'язковим стандартам (безпечність і гігієна, простежуваність) й аж до додатково встановлених їх політикою вимог (утримання тварин, екологічний менеджмент тощо) [9]. На рисунку 2 відображені результати агрегування систем сертифікації за сферами політики.

² Вимоги не поширюються на операторів ринку, що здійснюють первинне виробництво (виробництво та вирощування продукції, у тому числі збір врожаю, доїння, розведення тварин до моменту забою, полювання на тварин, рибальство та збір врожаю диких рослин), а також провадять пов'язану з ним діяльність, зокрема транспортування, зберігання та обробку первинної продукції в місці первинного виробництва, за умови, що при цьому не змінюється суттєво стан таких продуктів, а також на транспортування живих тварин, призначених для споживання людиною, транспортування з місця первинного виробництва продуктів рослинного походження, продуктів рибальства, а також продуктів полювання [4].

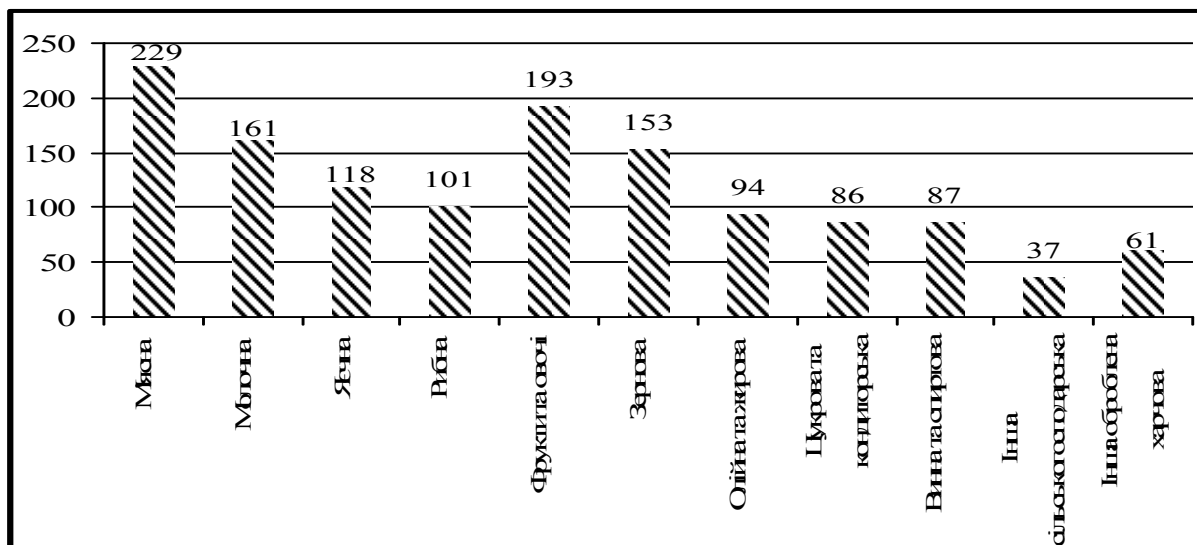

Рис. 1. Кількість схем за видами продукції, що сертифікується¹

Джерело: [9].

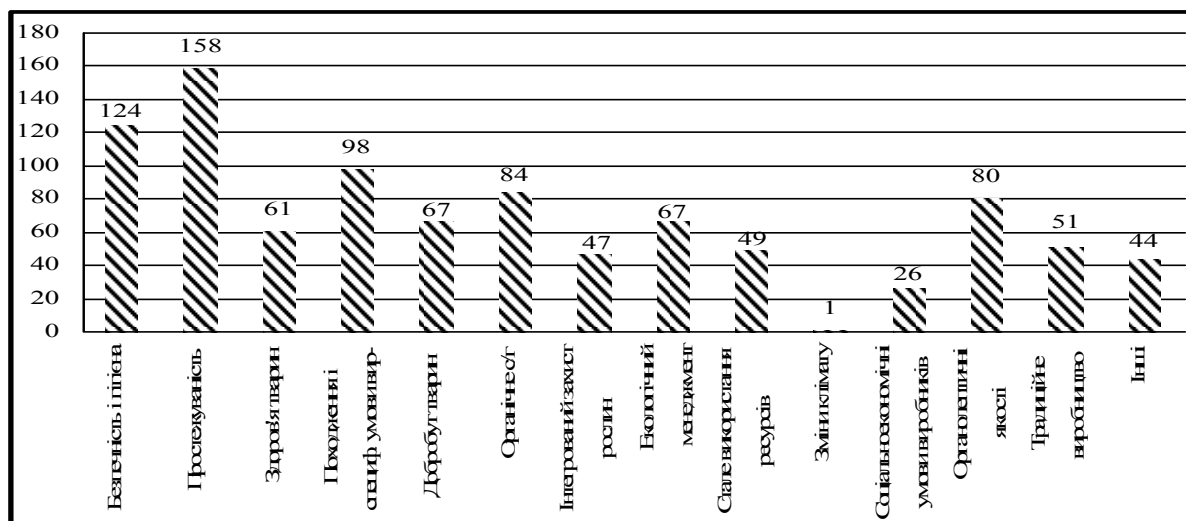

Рис. 2. Кількість схем за сферами політики²

Джерело: [9].

У Настановах Комісії у питанні безпечності та гігієни продуктів харчування наголошується, що приватні системи аж ніяк не повинні мати на меті заміщення державного контролю. Якщо вимоги системи жорсткіші за ті, що встановлені законодавством, її позиціонування для споживачів не повинна ставити під сумнів надійність офіційного контролю і безпечність іншої продукції на ринку [8].

¹ Агрегація припадає на 343 схеми від максимальної теоретичної 352. Схеми можуть охоплювати кілька видів продукції [9].

² Агрегація припадає на 346 схем від максимальної теоретичної 352. Схеми можуть охоплювати кілька сфер політики [9].

Системи сертифікації сільськогосподарської та харчової продукції можуть охоплювати як окремі виробничі процеси, так і весь ланцюг створення вартості (рис.3). В цьому контексті розрізняють вертикальні й горизонтальні приватні стандарти виробництва та торгівлі. Так, вертикальні стандарти поширюються на кілька або усі ланки ланцюга "від ферми до виделки", а горизонтальні - розроблені лише для його окремого рівня. У випадку коли розробниками стандартів є галузеві об'єднання, група компаній тощо, то мова йде про колективний приватний стандарт (IFC, Label Rouge, QS). Розроблений індивідуальною фірмою стандарт називається корпоративний (Metro Group, Edeka, Tesco) [9; 16].

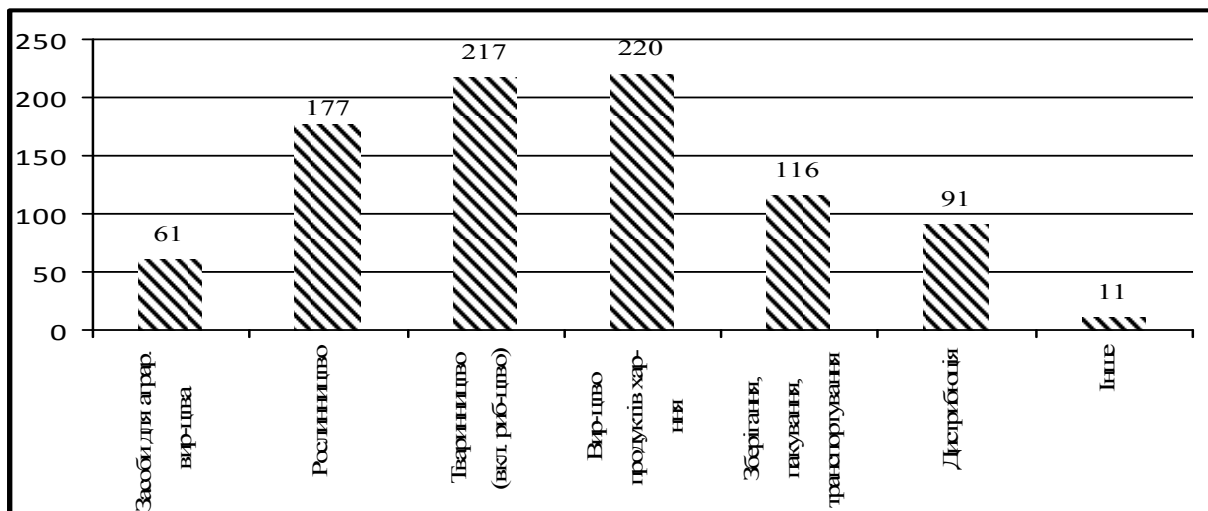

Рис. 3. Кількість схем за виробничими процесами, на які вони поширюються¹

Джерело: [9].

Сертифікаційні системи виникають з численних ініціатив: від виробників засобів для сільського господарства (залучені до 31 системи) й аж до органів державного контролю та нагляду (101). Прикладом системи, власником якої є державний інститут, є біо-сертифікація за Постановами Ради (ЄС) № 834/2007 і № 889/2008, яка має три моделі подальшої імплементації в країнах-членах:

а) делегування відповідальності за здійснення контролю та інспектування одному чи кільком приватними органам (Німеччина, Франція Італія); б) одному чи кільком державним органам (Фінляндія, Нідерланди, Данія); в) змішана (Польща, Іспанія). Найбільше схем (116) розроблялося за ініціативи сільськогосподарських виробників (рис.4) [9; 16].

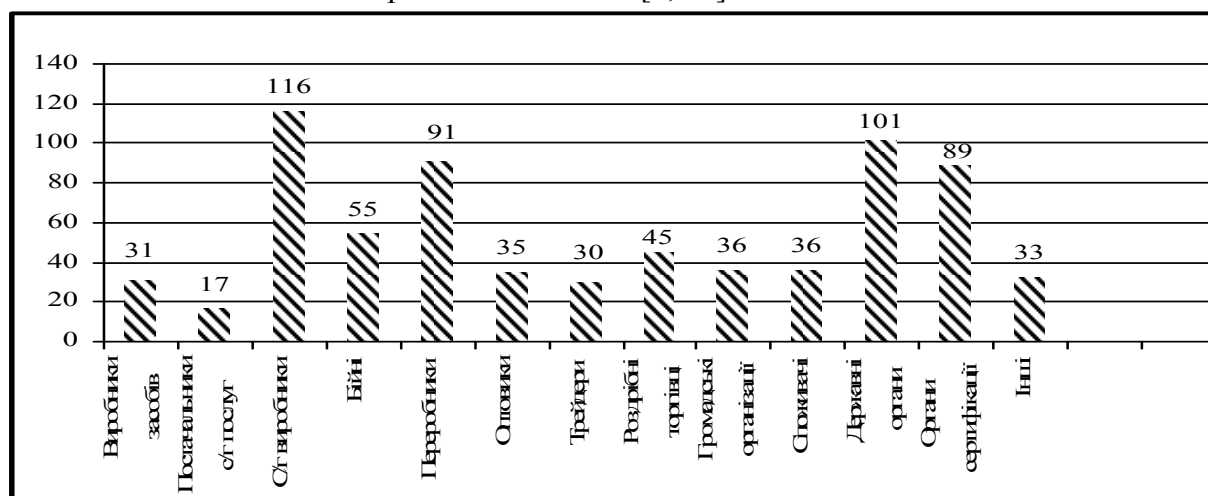

Рис. 4. Кількість схем за типом залучених в їх розробку акторів²

Джерело: [9].

Добровільні сертифікаційні системи можуть функціонувати від підприємства до підприємства, в яких інформація передбачена

для супермаркетів чи переробних підприємств як кінцевого адресата ("business-to-business - B2B") або від підприємства до споживача ("business-to-consumer - B2C"). Предметом вимог B2B систем є переважно системи управління, а B2C - продукція та послуги. Зміст вимог B2B систем найчастіше відповідає обов'язковим вимогам законодавства, рідше їх перевищує, а при B2C - в основ-

¹ Агрегація припадає на 329 схем від максимальної теоретичної 352. Схеми можуть охоплювати кілька виробничих процесів [9].

² Агрегація припадає на 177 схем від максимальної теоретичної 352. До розробки однієї схеми можуть бути залучені різні типи акторів [9].

ному ставляться значно жорсткіші вимоги. Так, із 352 агрегованих сертифікаційних схем лише 32 відповідають типу B2B, решта 320 - B2C. Часто сертифікаційні системи типу B2C використовують свої логотипи. При цьому, варто також відрізняти системи "самодекларування", які також функціонують на основі маркування чи логотипу (торговельної марки) без застосування механізму сертифікації. Участь у такій системі ґрунтується на тому, що підприємство самостійно декларує свою приналежність. Системи самодекларування найкраще підходять для однієї або кількох нескладних заявлених характеристик, що можуть бути предметом державного контролю ("яйця від курей на вільному виході", "відбірне молоко"). Сертифікаційні системи застосовують при складних, комплексних, якісних характеристиках й атрибутах виробництва, які закріплені у стандартах і регулярно перевіряються, зокрема органами із сертифікації [8; 9].

Отже, для сертифікаційних систем характерним є нейтральний контроль (аудит) незалежним акредитованим контролюючим органом (сертифікатором), результатом якого є сертифікація підприємства (Third Party Audit). Основою для сертифікації є стандарт, що сформульований його власником/розробником. Підприємства регулярно підлягають аудиту, на основі проходження якого видається сертифікат і/або логотип, що в свою чергу є сигналом якості для споживачів й інших адресатів. На ринку сільськогосподарської та харчової продукції, що характеризується значним рівнем невизначеності щодо якості, такі сигнали набувають все більшого значення [7; 15].

Невизначеність стосується, насамперед, таких характеристик, якість яких споживач зможе оцінити лише після покупки чи споживання (досвідні характеристики), та характеристик, якість яких не піддається оцінці навіть після споживання (довірчі), а лише із залученням третьої сторони (державні органи контролю й нагляду, тестові інститути, організації захисту споживачів тощо). Наприклад, такі характеристики, як походження, органічне виробництво, утримання тварин згідно з їхніми видовими особливостями та інші атрибути виробничих процесів

затратно, складно, а іноді й неможливо відстежити на кінцевому продукті. В такому випадку з метою уникнення дисбалансу на ринку та гарантування якості процесів економічним рішенням є застосування інструменту сертифікації [7; 15].

Шпіллер, Ян [14] і Пьохтрагер [13], провівши паралель між сертифікаційним та фінансовим аудитом, систематизували фактори впливу на якість здійснення сертифікації, ґрунтуючись на економічній раціональності й опортуністичній поведінці акторів. Так, факторами впливу на поведінку сертифікатора є: *витрати* (дохід від аудиту є різницею між кошторисною і фактичною вартістю робіт, виникає ризик незнання фактичної трудомісткості сертифікації в підприємстві, від якого вперше одержано заявку; при здійсненні якісного аудиту зростають ймовірність викриття невідповідностей та прямі витрати; при фіксованому платежі за сертифікацію, сертифікатор намагається мінімізувати свої витрати), *квазірента*² (в умовах цінової конкуренції сертифікатор занижує вартість робіт³ першого етапу аудиту (low-balling), очікуючи на позитивні суми покриття у наступних періодах, при повторній сертифікації можливо, користуючись результатами попередніх аудитів, ефективніше оцінити підприємство і скоротити витрати на його аудит, отже важливість повторних заявок на сертифікацію спричинює економічну залежність сертифікатора від підприємства), *репутація* (низька якість аудиту погіршує репутацію сертифікатора та, відповідно, зменшує його частку ринку), *ймовірність виявлення неякісного (фіктивного) аудиту й санкції* [13; 14].

На прикладі простої графічної моделі зображено базові важелі впливу на якість сертифікації (рис.5). Граничні витрати сертифікатора (ГВ_с) складаються з граничних витрат на проведення сертифікації (ГВ_п) і граничних альтернативних витрат у разі втрати мандата⁴ (ГВ_а). Однобічній мінімізації цих витрат протистоять можлива втрата репута-

² Несправжня, уявно-рента.

³ Не враховуються трансакційні витрати (Start-up витрати).

⁴ Альтернативні витрати відносяться на випадок, якщо підприємство вирішить змінити вимогливого аудитора на більш поступливого.

ції через недостатній контроль ($ГВ_P$) та потенційна юридична відповідальність ($ГВ_{Ю}$), що в сумі становлять загальні витрати виявлення неякісного аудиту ($ГВ_B$). В точці перетину цих кривих знаходиться мінімум витрат, що визначає оптимальний рівень якос-

ті аудиту для сертифікатора. Йдеться про оптимальний рівень якості аудиту для сертифікатора, який намагається максимізувати свій прибуток, і аж ніяк не суспільно-оптимальний рівень контролю [11].

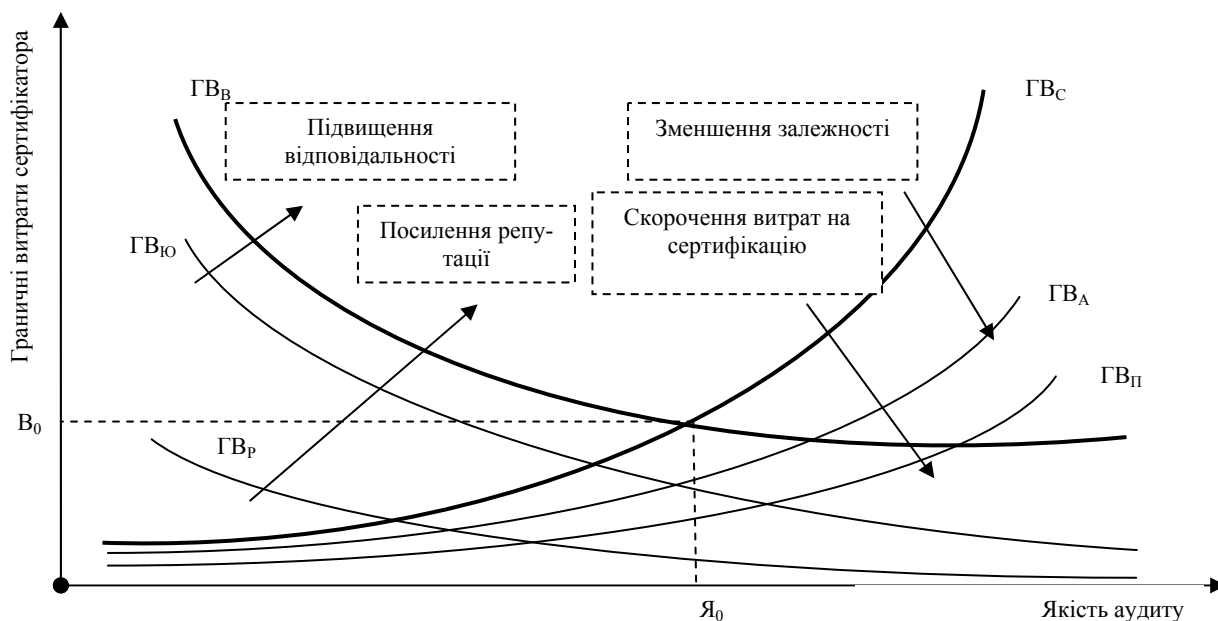

Рис. 5. Оптимальний рівень якості сертифікації

Джерело: [11].

Таким чином, можна окреслити чотири основні напрями поліпшення якості здійснення сертифікації:

підвищення відповідальності (зростуть граничні витрати на юридичну відповідальність, а отже, й загальні витрати при виявленні неякісного аудиту, що спонукатиме сертифікатора підвищувати рівень якості аудиту);

зменшення залежності сертифікатора від підприємства, що сертифікується (зниження альтернативних витрат у разі втрати мандата), захист квазіренти (обмеження можливості змінювати сертифікатора, вибір сертифікатора замовниками/споживачами);

посилення ролі репутації на ринку сертифікації (підвищення граничних витрат у разі погіршення репутації),

скорочення витрат на аудит та інспектування (в моделі передбачено ідеальну процедуру сертифікації, на практиці сертифікатори володіють різним рівнем Know-hows чи інформаційними технологіями, при однакових витратах мають різну ефективність) [10; 11].

Отже, найбільшу заінтересованість у забезпеченні високого рівня контролю й гарантування якості через механізм добровільної сертифікації має засновник/розробник системи сертифікації. Аналіз останніх публікацій показує, що лише процедури акредитації органу сертифікації недостатньо. Для здійснення метаконтролю, "контроль контролю", важливим є також розробка програм моніторингу сертифікатора, оприлюднення результатів аудитів, інспекцій, вибіркового контролю, що сприятиме також підвищенню рівня прозорості та репутації системи [10; 11; 14].

Касвелл і Хенсон у своїх дослідженнях зауважують, що саме різниця між приватними й соціальними інтересами, вигодами та витратами є обмежувальними факторами для більш тісної координації приватних і державних ресурсів у сфері контролю безпечності продуктів харчування. Так, із погляду бізнесу ефективна система управління безпечністю харчових продуктів не може дати соціально ефективних результатів. Але зсув відповідальності у бік приватного сектора в системі "від ферми до столу" формує нову парадигму відносин та ширший політичний

простір для державно-приватної координації забезпечення дієвого й ефективного регулювання [12].

Висновки. Грунтовні зміни в українському законодавстві¹, що тісно наслідують європейські принципи гарантування якості та безпечності продукції харчування, а саме в контексті забезпечення простежуваності, й стали поштовхом для розвитку приватних ініціатив і добровільної сертифікації, але стверджувати, що подібна "хвиля" накриє вітчизняний агробізнес, недостатньо підстав. Вже не вперше така законодавча ініціатива² відкладалася на "кращі часи". Проте

варто наголосити, що питання внутрішнього контролю має досить мотиваційний, поведінковий характер та не завжди намагання одного учасника виробничого ланцюга поліпшити управління якістю означатиме підвищення загального рівня якості.

Тому в питанні перспективи подальших досліджень повертаємося до вихідних положень у питанні захисту споживачів і гарантування права на високоякісне й безпечне споживання продуктів харчування, що забезпечується обов'язковими вимогами законодавства, та підвищення ефективності взаємодії державного і приватного контролю.

Список використаних джерел

1. Висоцька І.М. Нові підходи у визначенні понять якість і безпечність продукції тваринництва / І.М Висоцька // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – 2014. – №4 (59). – С. 82-88.
2. Висоцька І.М. Система управління якістю молока в Німеччині: від приватної ініціативи до єдиного стандарту / І.М. Висоцька // Збірник наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту. – 2013. – №3 (80). – С. 47-60.
3. Галушко В. П. Зарубіжні системи забезпечення якості молока у виробничому ланцюзі та можливості їх застосування в Україні / В. П. Галушко, І. М. Суха // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 137-142.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : Закон України від 22 трав. 2014 р. № 1602-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-18>.
5. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17 трав. 2001 р. № 2406 – III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2406-14>.
6. Про стандартизацію і сертифікацію: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 трав. 1993 № 46-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/46-93>.
7. Auriol, E. and Schilizzi, S. (2000). Quality Signaling Through Certification. 2000 Conference (44th), January 23-25, 2000, Sydney, Australia, Australian Agricultural and Resource Economics Society. Available at: <http://purl.umn.edu/123598>. Accessed on: February, 2015.
8. Commission Communication — EU best practice guidelines for voluntary certification schemes for agricultural products and foodstuffs. Official Journal. of the European Union C 341, 16 December 2010, pp. 5-11. Available at: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010XC1216\(02\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010XC1216(02)&from=en). Accessed on: February, 2015.
9. Inventory of certification schemes for agricultural products and foodstuffs marketed in the EU Member States, Areté Research and Consulting in Economics, 2010. Available at: http://ec.europa.eu/agriculture/quality/certification/index_en.htm. Accessed on: February, 2015.
10. Jahn, G. Schramm, M. and Spiller, A. (2003). Zur Ausgestaltung von Qualitätssicherungssystemen in der Lebensmittelwirtschaft: eine ökonomische Analyse, in: Perspektiven in der Landnutzung, Tagungsband zur Gewisola 2003, pp. 159-167.
11. Jahn, G., Schramm, M., and Spiller, A. (2003). Zur Glaubwürdigkeit von Zertifizierungssystemen. Discussion paper 0304. University of Göttingen, Göttingen, Institute of Agricultural Economics. Available at: <http://www.uni-goettingen.de/de/document/download/69d421644c49352d9b303174aedd84ca.pdf/Diskussionsbeitrag0304.pdf>. Accessed on: March 2013.

* ¹ Вимоги щодо застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, набирають чинності для потужностей, які провадять діяльність із харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження, через три роки з дня, наступного за днем опублікування Закону [3].

² У травні 2010 року урядом України прийнято план першочергових заходів щодо реформування державного санітарного та фітосанітарного контролю, згідно з яким усі учасники процесу виробництва продуктів харчування зобов'язуються запроваджувати систему аналізу ризиків і контролю у критичних точках (НАССР), або інші відповідні системи забезпечення якості [4].

12. Martinez, M.G., Fearne, A., Caswell, J.A. and Henson, S. (2007). Co-regulation as a possible model for food safety governance: Opportunities for public-private partnerships. *Food Policy*, 32, pp. 299–314.
13. Pöchltrager, S. (2011). Qualitätsmanagement in der Agrar- und Ernährungswirtschaft. Institutionen. Strukturen und entscheidungsrelevante Faktoren. Heidelberg, Springer.
14. Spiller, A., Jahn, G. (2003). Einflussfaktoren auf die Prüfungsqualität: QS-Systeme und Wirtschaftsprüfung im Vergleich - Eine agencytheoretische Analyse, in: Tagungsband zur 24. GIL Jahrestagung, Göttingen, pp. 150-153.
15. Theuvsen, L., Lehnert, S., and Bruckner, S. (2013). Zertifizierungsverfahren und ihre Grundlagen, in: Petersen, B., Nüssel, M. (Eds.), Qualitätsmanagement in der Agrar- und Ernährungswirtschaft, Düsseldorf, pp. 138 – 176.
16. Will, M. and Guenther, D. (2007). Food Quality and safety standards, as required by EU Law and the private industry with special reference to the MEDA countries' exports of fresh and processed fruit & vegetables, herbs & spices. A Practitioners' Reference Book; 2nd edition; GTZ, Eschborn, Germany. Available at: <http://www2.gtz.de/dokumente/bib/07-0800.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2015 р.

*

УДК 331.522:631

А.В. ЯВОРСЬКА, здобувач*
Житомирський національний агроекологічний університет

Формування системи ринку праці в сільському господарстві регіону

Постановка проблеми. Становлення і концептуальне значення системи відтворення трудового потенціалу в аграрній сфері України обґрунтовано вітчизняною академічною спільнотою й підтверджується світовим практичним досвідом, який надає вагомість і значимість активізації соціально-економічних процесів у сільському господарстві. Передусім такі підходи мають виявлятися в контексті розв'язання проблем демографічної ситуації, екологічної та продовольчої безпеки, інноваційно-інвестиційного розвитку, а також фінансового забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору, побудови соціально орієнтованої економіки аграрної галузі України, в якій проблеми соціального характеру завжди були відзначені як такі, що потребують швидкого наукового реагування й вирішення. Важливим залишається і фінансове обґрунтування в довгостроковому розвитку підприємств аграрного виробництва, яке, на жаль, мало досліджено.

Нині в Україні спостерігається дефіцит висококваліфікованих фахівців у всіх сферах національного господарства, які здатні

вивести економіку з депресивного стану при перевищенні пропозиції робочої сили. Крім цього, дана негативна тенденція посилюється під впливом кризової політичної ситуації. Тому сучасному роботодавцю потрібні кваліфіковані компетентні фахівці, які своїм умінням і навичками, мобільністю та конструктивністю, здатністю до адаптації зможуть вміло реалізувати творчі здібності й забезпечать високий рівень ефективної конкурентоспроможності продукції та успішні позиції її закріплення як на вітчизняному ринку товарів і послуг, а також на зарубіжному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження ринку праці в системі соціально-трудових відносин присвятили свої роботи як вітчизняні вчені О. Грішнова [1], А. Колот [2], Е. Лібанова [3], С. Мельник [4], В. Петюх [5], В. Ярошенко [13], так і зарубіжні А. Роффе [8], Р. Дж. Еренберг, Р. С. Сміт [11], Г. Доманський [14], П. Дорінгер [15], М. Карной [16], Г. Лейман [17], в яких висвітлили основні напрями й аспекти його формування та розподілу за різними категоріями, а також державні механізми регулювання. Водночас потребують системного дослідження питання

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор.
© А.В. Яворська, 2015